

INGLIZ TILINI O'RGANUVCHI O'ZBEK TALABALARIDA SO'Z URG'USI KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Xusainova Maftuna O'tkirbek qizi

Xorijiy filologiya fakulteti

xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7528187>

ARTICLE INFO

Received: 02nd January 2023

Accepted: 11th January 2023

Online: 12th January 2023

KEY WORDS

Urg'u, etimologiya, student, leksikologiya, kommimikatsiya, teacher va h.k.z.

ABSTRACT

Tillar o'rtasidagi o'zaro lisoniy farqlar talabalarning ingliz tilidagi leksik urg'uning nato'g'ri tadbiiq qilishlariga olib keladi. Shuning uchun o'zbek talabalari ko'pincha ingliz tilidagi so'zlarni aytayotib bosh urg'uni oxirgi bo'g'inda qo'llaydilar. Bunday xatolikni nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Chunki bu holat o'zaro aloqaga (kommunikatsion jarayonga) putur yetkazib, noaniqlik sari yetaklaydi.

Mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Yangi va zamonaviy maktab kollejlari va bilim yurtlari qurildi va ular zamonaviy o'quv jihozlari bilan ta'minlandi. Shunga qaramay, hali bu sohadagi islohotlar o'z nihoyasiga yetgani yo'q, albatta. Bu haqda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev shunday fikr bildirdilar „ Zamonaviy o'quv reja va uslublarini joriy etish talab darajasida emas. Bolalar va yoshlarga maxsus fanlar, mamlakatimiz va jahon sivilizatsiyasi tarixini, xorijiy tillarni va zamonaviy kompyuter dasturlarini chuqur o'rgatish vazifalari hali sifatli va to'liq holda yechilgani yo'q.“ Demak, ta'limda hal qilinishi lozim bo'lgan muammolar yetarlicha bo'lib ular hamon yechimini kutmoqda. Xorijiy tillarni o'qitish sohasida ham doimiy ko'zga tashlanib turadigan mummolarning aksariyati fonetika, xususan, leksik urg'uni qo'llash bilan bog'liqdir. Ingliz tilida so'z urg'usi 90 foizdan ortiqroq so'zlarning talaffuz va ularning sintaktik, semantik jihatdan to'g'ri ekanligini belgilab beradigan vosita hisoblanadi. Tillar o'rtasidagi o'zaro lisoniy farqlar talabalarning ingliz tilidagi leksik urg'uning nato'g'ri tadbiiq qilishlariga olib keladi. Shuning uchun o'zbek talabalari ko'pincha ingliz tilidagi so'zlarni aytayotib bosh urg'uni oxirgi bo'g'inda qo'llaydilar. Bunday xatolikni nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Chunki bu holat o'zaro aloqaga (kommunikatsion jarayonga) putur yetkazib, noaniqlik sari yetaklaydi. Shuning uchun ham o'zbek talabalariga, shuningdek, ona tilisi urg'u aspektida ingliz tilidan farqli bo'lgan til o'rganuvchilarga leksik urg'uni o'rgatish muhimdir.

Demak, urg'uni o'rgatish va o'rganish yuzasidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar talaygina bo'lib, ularning birontasini ham nazardan chetda qoldirib bo'lmaydi va vaziyatga jiddiy, tanqidiy yondashuvni taqozo etadi. Shunchaki nuqsonlarga ega bo'lgan talaffuz chet tilini o'rganuvchilarning nuqsonli prosodik va intonatsion malakasiga olib keladi. Bu esa o'rganuvchiga ham tinglovchiga ham o'zaro aloqada yoqimsiz vaziyatga sabab bo'lishi mumkin. Chet tilini o'qituvchi mutaxassislar oxirgi kunlarda bu fikrlarni inobatga olgan holda

segment va supersegment birliklarni haqida tushunchani shakllantirishga e'tiborlarini qaratmoqdalar. Shuning uchun o'qituvchilar o'rgatilayotgan tilning prosodiyasi va intonatsiyasi, prosodik va intonatsion yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolar va bunday xatoliklarning asosiy sabablarini bilishi lozim. Ba'zi holatlarda ingliz va o'zbek tillari urg'usi haqida gap borganda asosan urg'uni o'rnini tog'ri topishga qaratilgan fikrlar ko'zga tashlanadi. Ammo, xatoliklar urg'uning o'rnini to'g'ri topish bilan emas, urg'uni to'liq aks ettirishda ham namoyon bo'ladi. Agar urg'u maromiga yetkazilmasa, tinglovchiga urg'usiz bo'lib tuyulishi mumkin. Demak, mutaxassislar ingliz tilidagi nuqsonsiz urg'uni qanday hosil qilishni bilishlari va bunday ko'nikmani talabalarda shakllantirishlari lozim. Albatta, urg'uni o'rnini aniqlash o'rganishning dastlabki bosqichlarida qiyinchilik tug'dirishi tabiiy. Shunga qaramay, chet tilining prosodiyasini o'rganish yuzasidan olib borilgan kuzatuvlar darslarda urg'uga alohida e'tibor berish lozimligini isbotladi. Chunonchi, eksperiment jarayonida aksariyat talabalar ingliz tili leksik urg'usi haqida hech qanday ma'lumotga ega emasliklarini va fonetika va fonologiya darslariga ajratilgan soatlarni yanada ko'paytirish lozimligini aytib o'tishgan. Qiziqarlisi shuki, bu fikrga nafaqat birinchi va ikkinchi kurs vakillari, balki yuqori kurs talabalar ham qo'shilishgan. Fonemalar bir so'zni boshqa bir so'zdan farqlay olsa, urg'u so'zlarning ahamiyatini ham belgilab beradi. Birinchi bobda ham aytib o'tganimizdek, urg'uni hosil qiluvchi akustik belgilar hamma tilda ham bir xil emas. Masalan, mahalliy ingliz tilida so'zlashuvchilar cho'ziqlik, tovushning asosiy toni, zarb, yuqori chastotasidan ko'pincha bir paytda foydalanadilar. Til o'rganuvchilar esa ushbu omillardan ba'zan bir yoki ikkitasini qo'llashlari sababli urg'uning sifatiga putur yetadi. Aytaylik, o'zbek talabalar ko'proq zarbga e'tibor qaratib qolgan omilarni nazardan chetda qoldiradilar. Bu holat nafaqat urg'uni hosil qilish, balki uni anglash jarayoniga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Yana bir bor eslatib o'tamiz, so'rovnomada talabalarining leksik urg'uni samarali o'qitish bo'yicha o'zlarining takliflarini ham berishlari nazarda tutilgan edi. Ular asosan quyidagilarni dars jarayoni uchun muhim deb hisoblashgan:

- * Lug'atlar bilan ko'proq ishlash;
- * Urg'uga doir qoidalarni puxta o'rganish va ularni amaliyotga tadbiq qilish;
- * Audiolingval va kommunikativ metodlardan foydalanish;
- * Ingliz tili urg'usini boshqa tillar (o'zbek tili, rus tili) bilan qiyoslash vasolishtirish asosida o'rganish;
- * Asl nusxadagi til materiallaridan, shu qatori qo'shiqlar, filmlardan foydalanish;
- * Interfaol usullar turli o'yin va qiziqarli mashg'ulotlarni tashkillash;
- * Urg'uni semantika, morfologiya va leksikologiyaga bog'lagan holda o'rganish;
- * Urg'uni o'rganishdan avval bo'g'in haqida tushunchani to'liq shakllantirish;

Ingliz tilini o'rganuvchilar qachon ishonch bilan ravon so'zlay oladilar degan savolga javob topgandaymiz. Qachonki ular leksik urg'u haqida to'liqroq bilimga ega bo'lishganda, albatta. Sababi urg'u orqali talabalar nafaqat nutqni fonetik nuqtai nazardan balki, stilistik, semantik aspektda ham shakllantirib boradilar. Urg'u orqali so'z va gapdagi ohangni ritmni boshqarishni o'rganadilar. Agar so'z urg'usi mavzusi chetlab o'tilsa, yoki leksik urg'uga doir darslar ko'ngildagidek tashkil etilmasa talabalar nutqida nuqsonlar paydo bo'lishi yoki

mahalliy ingliz tilida soʻzlashuvchilar bilan aloqa jarayonida tushunmovchiliklarga sodir boʻlishi davom etaveradi.

Xulosa qilib aytganda, ayni paytda ingliz tilini oʻrganuvchi oʻzbek talabalarda uchray turadigan inferentiv fonetik nuqsonlar hamon dolzarbligicha qolmoqda. Bunday xatoliklar fonetik hodisalardan biri boʻlmish leksik urgʻudan foydalanish jarayonida ham koʻzga tashlanadi. Soʻz urgʻusi koʻnikmasini shakllantirish murakkab va aksariyat talabalar urgʻu normalari haqida yetarlicha yoki hech qanday maʼlumotga ega emas (fikrimizni yuqorida oʻtkazilgan tahlil qilingan eksperiment natijalari isbotlaydi.) Demak, ingliz tili leksik urgʻusini tez va oson oʻrgatish uchun pedagoglar darslarni innovatsion tarzda tashkillashi, variativ mashqlardan foydalanishi, interfaol usullarni darsga tadbiiq qilishi, dars jarayonida foydalaniladigan til materiallarini toʻgʻri tanlay olishi (koʻproq autentik materiallardan foydalanishi), qolaversa, tilning boshqa satihlari oʻrganilayotgan paytda urgʻuga murojaat qilinishi, yaʼni uning vazifasi, paydo boʻlishi bilan bogʻliq boʻlgan boshqa til boʻlimlarida ham urgʻu konseptiga aniqlik kiritilishi ijobiy samara beradi deb oʻylaymiz. Yana bir narsani aytib oʻtish joizki, tavsiya etilgan barcha oʻqitish metodlari ham oʻzining yutuq va kamchiliklariga ega. Masalan, urgʻuni oʻrgatishda koʻproq katta va kichik aylanalar orqali urgʻu qoliplarini yaratish urfga kirgan va bu taqlidda urgʻuni oʻqitish talabalarning urgʻu haqidagi bilimlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi. Lekin bunday mashqlar asosan koʻrish bilan bogʻliq boʻlagani uchun, ularda tinglash bilan bogʻliq muammolar kelib chiqishi mumkin. Yoki aksincha tinglab tushunish mashqlarining oʻzigagina tayangan holda urgʻuni oʻrgatish yangi soʻzlarga duch kelganda vizual holatda urgʻuning oʻrnini aniqlash bilan bogʻliq muammolarga sabab boʻlishi mumkin.

References:

1. Stanley S. On the Stress System of English.// WORD. Volume 2. Number
2. Mexico city. 1946. 2. Sweet H. A primer of phonetics. –Oxford.: 1929.
3. Turniyozov N, Rahimov A. Oʻzbek tili. (I qism) –Samarqand.: 2006.
4. Vassilyev, V. A. English Phonetics: A theoretical course. – Moscow: Higher. School Publishing House, 1970